

226

Kwartaalblad
over
bijbelvertalen
22e jaargang
september 2003

Met *Andere* Woorden

**Naámans huidvraat of
melaatse huizen?
De vertaling van tsara'at in
de Nieuwe Bijbelvertaling**

pagina 3
C. Verheul

**Stenen wegwerpen en stenen
verzamelen. Prediker 3:5a
als vertaalprobleem**

pagina 11
J. van Dorp

**'Godelozen' en de
Septuaginta. Betekenis en
vertaling van rasja' en asebês**

pagina 21
J.C. de Vos

**'Zelfs de mus vindt als huis...'
Een taalkundige kijk op
Psalm 84 in de NBV**

pagina 30
R.H. Oosting

03 • 3

Nederlands
Bijbelgenootschap

Met Andere Woorden

Kwartaalblad over bijbelvertalen

22ste jaargang nr. 3, september 2003

Uitgave:

Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
Zijlweg 198, 2015 CK Haarlem
Tel (023) 514 61 46 Fax (023) 534 20 95
E-mail: info@bijbelgenootschap.nl
Internetsite: www.bijbelgenootschap.nl

In samenwerking met:

Vlaams Bijbelgenootschap
H. d'Ydewallestraat 61, 8730 Beernem, België
Tel (0)50-791022.
E-mail: vl.bijbelgenootschap@ping.be

Met Andere Woorden wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de bijbel.

Met Andere Woorden wordt ten behoeve van iedereen die niet op de gebruikelijke manier kan lezen, uitgegeven in de leesvormen braille en grootletter, verkrijgbaar bij het CBB, tel. (0341) 56 54 77.

Redactie:

dr. A.J. van den Berg (hoofdredacteur), dr. R. Buitenwerf, dr. J. van Dorp,
dr. K.A. van der Jagt, drs. T. Mewe, dr. L.J. de Regt, drs. C. Verheul,
drs. M. Vermeij (eindredacteur) en prof.dr. L.J. de Vries

Kopijredactie:

mw. A. Westra

Redactiesecretariaat:

mw. S. van Altena, tel. (023) 514 61 76 en e-mail: info@bijbelgenootschap.nl

Beeldredactie:

mw. A.E. Haverman

Basis-layout:

Tineke Wieringa BNO, Haren

Opmaak en druk:

PlantijnCasparie Heerhugowaard

Adreswijzigingen aanbrengen op de adresband van dit nummer en deze retour zenden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Giften voor het werk van het Nederlands Bijbelgenootschap in binnen- en buitenland, en bijdragen ter bestrijding van de kosten van dit blad kunnen gestort worden op bankrekeningnummer 26 63 80 808 of giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift Met Andere Woorden'.

Voorbehoud:

De redactie wijst erop dat de mening die uit de artikelen spreekt niet overeen hoeft te komen met de mening van de redactie.

ISSN 0168-1869

Van de redactie

Dit nummer verschijnt iets later dan gebruikelijk. De reden daarvoor vertelden wij u al in het vorige nummer: *Met Andere Woorden* verschijnt ongeveer tegelijkertijd met *Filter, Tijdschrift over vertalen*. Het oktober-nummer van *Filter* is geheel gewijd aan bijbelvertalen en aan het project Nieuwe Bijbelvertaling (NBV). Een goede reden om tot een zekere samenwerking te komen: de lezers van *Filter* kunnen dit kwartaal kennismaken met *Met Andere Woorden* en u krijgt als MAW-lezer de kans om *Filter* eens te lezen. Daartoe kunt u de (bijgaande) antwoordkaart inzenden of een e-mail sturen naar info@bijbelgenootschap.nl. In *Filter* treft u onder meer artikelen aan van Arnon Grunberg, Paul Gillaerts, Tamara Mewe, Tom van Deel, Arend Jan Bolhuis, Irene E. Zwiep en Ton Naaijken.

Alle artikelen in dit nummer hebben de Nieuwe Bijbelvertaling als onderwerp. Verschillende vertaalkwesties worden aangesneden. De eerste drie bijdragen zijn geschreven door direct betrokkenen bij de NBV. Neerlandica Clazien Verheul schrijft over *huidvraat*, een van de nieuwe woorden die in het vertaalproject zijn ontstaan. Het is speciaal geconstrueerd voor de vertaling van *tsara'at*, voorheen bekend als *melaatsheid* of *lepra*. Verheul licht toe hoe men tot deze keuze is gekomen. Het artikel van oudtestamenticus Jaap van Dorp gaat over een vertaalprobleem in Prediker 3:5. Moeten we hier kiezen voor een letterlijke vertaling of voor een vertaling die juist recht doet aan de betekenis van het origineel?

Soms liggen bepaalde vertaalkeuzes onder vuur, zoals de vertaling met 'goddelozen' voor een bepaalde term in het Oude Testament. Een groep predikanten zette zich in voor een andere vertaling in de NBV. Cor de Vos, oudtestamenticus, laat zien hoe in de *Septuaginta* (de Griekse vertaling van het Oude Testament) omgegaan is met de vertaling van dit problematische begrip.

Reinoud Oosting, assistent in opleiding Oude Testament aan de Vrije Universiteit, vraagt in zijn kritische bijdrage aandacht voor de taalkundige kant van het vertalen van de Psalmen. 'De mus' en 'de zwaluw' uit Psalm 84 gebruikt hij daarbij als illustratie.

Het beeldmateriaal laat u iets zien van de geschiedenis van de Nieuwe Bijbelvertaling.

Zoals gebruikelijk sluit de rubriek *Kort Nieuws* dit nummer van MAW af, met informatie over activiteiten rondom de Nieuwe Bijbelvertaling.

Foto voorkant:

Een jongere leest

in *Werk in*

uitvoering 2,

de tweede

deeluitgave met

proefvertalingen

van de NBV.

Foto: Sandra
Haverman/NBG

De acteur Gijs Scholten van Aschat leest voor uit Genesis in *Werk in uitvoering 2*, een deelluitgave van de Nieuwe Bijbelvertaling tijdens de officiële presentatie op 30 oktober 2000

Foto: Sandra Haverman/NBG

Naämans huidvraat of melaatse huizen?

De vertaling van *tsara'at* in de Nieuwe Bijbelvertaling

Clazien Verheul

In een bijbelvertaalproject worden meestal afspraken gemaakt over de vertaling van realia, zodat concrete zaken uit de wereld van de bijbel voorzover mogelijk met dezelfde term in de vertaling aangeduid worden. Zo zijn er voor de Nieuwe Bijbelvertaling lijsten gemaakt met afspraken over maten en gewichten, muziekinstrumenten, planten en edelstenen.

Vaak is er geen inhoudelijk probleem maar moet worden vastgesteld wat een goed modern equivalent is, maar soms weten we ook niet goed wat de betekenis is van een term in de brontekst: gaat het om een stekelvarken of een roerdomp, om hysop of majoraan?

Een probleem dat op dit terrein ligt is de vertaling van de Hebreeuwse term *tsara'at*. Deze term wordt in de brontekst gebruikt voor verschillende huidaandoeningen, maar ook voor een aantasting van leer, stof en garen, of muren van een huis. Het verschijnsel ligt dieper dan de omringende oppervlakte en breidt zich steeds verder uit (zie Leviticus 13 en 14). Maar ook al weten we vanuit de brontekstgegevens wat er met de term *tsara'at* bedoeld is, het is niet eenvoudig om het huidige Nederlandse equivalent ervan te bepalen.

In de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) is *vraat* dan wel *huidvraat* gekozen als vertaling voor *tsara'at*. Deze vertaling lijkt niet direct voor de hand te liggen; huidvraat is zelfs een woord dat tot nu toe niet bestaat. In dit artikel wordt uiteengezet hoe de vertalers tot deze keuze gekomen zijn.

Leviticus 13 en 14

Traditioneel wordt in Nederlandse bijbelvertalingen (zoals de *Statenvertaling* en *NBG-vertaling 1951*) de term *tsara'at* vertaald met *melaats*. Niet alleen de persoon die de huidaandoening heeft is melaats, ook de levenloze objecten worden door melaatsheid getroffen. Zo spreekt Leviticus 13:1-2 in de *NBG-vertaling 1951* over mensen:

En de HERE sprak tot Mozes en Aäron: Wanneer iemand op de huid van zijn lichaam een zwelling of uitslag of lichte plek heeft, welke op de huid van zijn lichaam tot de plaag der melaatsheid zou kunnen worden, dan zal hij tot de priester Aäron of een van zijn zonen, de priesters, gebracht worden. De priester zal dan de aangetaste plek op de huid van het lichaam bezien, en als het haar op de aangetaste plek wit is geworden en het blijkt, dat de aangetaste plek dieper zit dan de huid van zijn lichaam, dan is het de plaag der melaatsheid; als de priester dat ziet, zal hij hem onrein verklaren.

Er volgen gedetailleerde aanwijzingen wat te doen in diverse gevallen. Verderop, in Leviticus 13:47-49, komen objecten aan de orde:

Wanneer aan een kleed een plaag der melaatsheid zal zijn, aan een wollen of linnen kleed, hetzij aan de schering, hetzij aan de inslag van het linnen of van de wol, of aan leder of iets van leder gemaakt, en indien de aangetaste plek groenachtig of roodachtig is aan het kleed of aan het leder, hetzij aan de schering, hetzij aan de inslag, of aan enig lederwerk, dan is dat de plaag der melaatsheid, en zal het aan de priester getoond worden.

De priester legt het aangetaste voorwerp apart en bekijkt het na zeven dagen weer: wanneer de aangetaste plek aan het kleed, de stof of het leer zich heeft uitgebreid, 'dan is de plaag een kwaadaardige melaatsheid' en moet de priester het aangetaste voorwerp verbranden. Ook een huis kan door melaatsheid worden getroffen en onrein verklaard worden:

Wanneer gij komt in het land Kanaän, dat Ik u ten bezit geef, en Ik de plaag der melaatsheid doe ontstaan in een huis in het land dat gij bezit, dan zal hij, van wie dat huis is, het de priester komen meedelen en zeggen: bij mij aan huis vertoont zich iets als de plaag. Dan zal de priester gebieden het huis te ontruimen, voordat de priester komt om de plaag te bezien, opdat niet alles wat in het huis is, onrein zij; daarna zal de priester komen om het huis te bezien. (Leviticus 14:34-36)

Een huis met aangetaste muren moet vervolgens zeven dagen afgesloten worden, en daarna worden aangetaste stenen afgekrabd of verwijderd. In het uiterste geval wordt het huis afgebroken.

Melaatsheid en lepra

Aanvankelijk werd ook in het NBV-project gekozen voor de traditionele vertaling 'melaats', al werd als bezwaar van dit woord wel gezien dat bij het spreken van melaatsse wol en melaatsse muren het begrip 'melaatsheid' erg ver opgerekt werd. Toen echter 2 Koningen, met het verhaal van de aan melaatsheid lijdende Naäman, ter lezing aan de supervisors werd voorgelegd, rezen er bezwaren van andere aard tegen deze term. Het woord 'melaats' bleek door veel mensen, met name in Vlaanderen maar ook in Nederland, gelijkgesteld te worden aan lepra. Ook in het woordenboek van Van Dale wordt als eerste betekenis van melaatsheid gegeven 'lepra, een besmettelijke ziekte door de leprabacil veroorzaakt, waarbij de weefsels worden weggevreten'. De leprabacil is in 1870 door Hansen ontdekt; de ziekte komt in Nederland alleen nog incidenteel voor bij mensen die uit tropische landen afkomstig zijn, maar elders op de wereld is het nog steeds een gevreesde infectieziekte die veel mensen treft en nog steeds tot sociaal isolement leidt. Maar de *tsara'at* uit het Oude Testament kán niet hetzelfde zijn als lepra. De symptomen die in Leviticus beschreven worden duiden niet op deze ziekte, en lepra kwam bovendien in het Midden-Oosten niet voor voordat het leger van Alexander de Grote in de vierde eeuw voor Christus de ziekte er introduceerde na zijn veldtochten naar Azië.¹ Historisch zou het mogelijk kunnen zijn dat er bij de lijders aan 'melaatsheid' in het Nieuwe Testament die door Jezus genezen of rein verklaard worden, wel sprake was van lepra, maar zeker is dit niet. De Griekse tekst spreekt hier van *lepra*, in de *Septuagint* ook ingezet als vertaling van *tsara'at*. Maar in contemporaine Griekse literatuur wordt *lepra* meestal gebruikt als een algemene term voor huidziekten, terwijl naar lepra verwezen werd met de term *elephas* of *elephantiasis*.²

Rein of onrein

Onder *tsara'at* wordt in Leviticus niet één specifieke ziekte verstaan, maar de term wordt gebruikt voor diverse huidaandoeningen. Leviticus is dan ook geen medisch-diagnostisch handboek maar een handleiding voor priesters, die moeten weten hoe ze bepaalde aandoeningen moeten classificeren en vooral welke maatregelen ze vervolgens moeten treffen. Het belangrijkste indelingscriterium daarbij is rein of onrein. In Leviticus 13 en 14 wordt gedetailleerd beschreven hoe de priester kan vaststellen of een aangetaste persoon of een voorwerp rein of onrein is, en in de tekst blijkt duidelijk hoe belangrijk dat oordeel is: in geval van onreinheid kan er geen sprake meer zijn van contact met God en is de persoon of het voorwerp niet geschikt voor contact met de gemeenschap of voor gebruik. De priester besluit tot een bepaalde periode van afzondering en moet een

reinigingsritueel uitvoeren om de mogelijkheid van contact met God te herstellen.

Eén geheel

Opvallend is dat de beschrijving van *tsara'at* bij mensen en bij levenloze objecten sterk samenhangt: niet alleen de symptomen komen overeen, de consequentie van uitsluiting geldt zowel voor getroffen mensen als voor voorwerpen, en ook de verzoeningsrite die de priester uitvoert nadat hij iets of iemand weer rein verklaard heeft, is voor mens en huis vergelijkbaar. De priester moet buiten het kamp onderzoeken of iemand van zijn huidvraat genezen is.

Als dat zo is, moet de priester opdracht geven om voor degene aan wie de reiniging moet worden voltrokken twee levende, reine vogels te halen en cederhout, karmozijn en majoraan. De ene vogel laat hij slachten boven een met bronwater gevulde aarden schaal. De andere, levende vogel moet hij, net als het cederhout, het karmozijn en de majoraan, in het bloed van de boven het bronwater geslachte vogel dopen, en met dat bloed moet hij degene die na zijn huidvraat moet worden gereinigd zevenmaal bespreken. Daarna verklaart hij hem rein. De levende vogel moet hij vrijlaten in het open veld.

Zo wordt in Leviticus 14:3-7 in de NBV-vertaling voorgeschreven. Iets verder, in 14:49-53, luidt het:

Om het huis van zonde te reinigen, moet hij twee vogels laten brengen, en cederhout, karmozijn en majoraan. De ene vogel moet worden geslacht boven een met bronwater gevulde aarden schaal. Vervolgens moet hij het cederhout, de majoraan en het karmozijn en de andere, levende vogel in het bloed van de geslachte vogel en in het bronwater dopen en dat zevenmaal in de richting van het huis spreken. Zo reinigt hij het huis van zonde, met het bloed van de vogel en het bronwater en met de levende vogel en het cederhout, de majoraan en het karmozijn. De levende vogel laat hij vrij in het open veld buiten de stad. Zo voltrekt hij aan het huis de verzoeningsrite en wordt het weer rein.

Ook in de tekst waarmee hoofdstuk 14 afgesloten wordt (Leviticus 14:54-57) blijkt deze samenhang:

Tot zover de voorschriften in verband met de verschillende soorten vraat: de voorschriften in geval van ziekelijke uitslag aan hoofdhuid of kin, van vraat aan stoffen of huizen, en van zwellingen, huiduitslag en vlekken op de huid. Zo kan men nauwkeurig bepalen wat er gedaan moet worden wanneer iemand onrein is of rein.

Vanwege de structurele samenhang van de aanwijzingen voor de behandeling van mensen en voorwerpen besloten de vertalers van Leviticus dan ook Leviticus 13 en 14 als één perikoop te behandelen die niet onderbroken wordt door tussenkopjes.

Herkenning

Behalve de eenheid van Leviticus 13 en 14 speelde bij de keuze voor een vertaling van *tsara'at* ook het verband met andere passages in de bijbel een rol. Het is van belang dat de term waarmee de ziekte van Naäman benoemd wordt direct de associatie met onreinheid en onaanraakbaarheid oproept. Hetzelfde geldt voor het verhaal van de tien 'melaatsen' die in Lucas 'op een afstand' van Jezus blijven staan. En in Matteüs 8 zegt Jezus tegen de man die hij rein heeft verklaard: 'Ga heen en laat je aan de priester zien.' Deze woorden krijgen pas zin als de lezer herinnerd wordt aan de voorschriften in Leviticus 13 en 14, en alleen een vertaling die overeenkomt met de terminologie in dat bijbelboek kan de lezer op dat spoor zetten.

Contextuele vertaling

In moderne vertalingen als de *Groot Nieuws Bijbel* en de *Willibrordvertaling* wordt *tsara'at* bij personen vertaald met 'huidziekte' of 'uitslag' en bij voorwerpen met 'schimmel'. Maar vanwege de hierboven besproken structurele samenhang zochten de NBV-vertalers naar eenzelfde term voor mensen en dingen, en werd deze contextuele benadering afgewezen. Er is ook overwogen 'aandoening' te gebruiken voor mensen en 'aantasting' voor voorwerpen. Maar de algemeenheid van deze termen vraagt om een specificatie met 'kwaadaardig' of 'besmettelijk' – het eerste roept associaties met kanker op, het tweede klopt ook niet met de beschreven werkelijkheid. Daarbij kwam het verlangen naar een vrij compacte term die ook inzetbaar is in verhalende teksten: Naäman heeft *tsara'at*, evenals Mirjam en de tien mensen in Lucas 17, en het is niet fraai om in deze verhalen te moeten spreken over 'getroffen worden door een kwaadaardige aandoening van de huid'.

Huidvraat

Ten slotte is voor 'huidvraat' en 'vraat' gekozen. Dat wil zeggen, het woord 'huidvraat' werd bedacht, want het is een neologisme, maar het is wel een goed Nederlands woord. Het is een samenstelling, die volgens een in het Nederlands gebruikelijk procédé van woordvorming opgebouwd is uit twee bestaande substantieven, en er is direct betekenis aan toe te kennen, zelfs zonder contextuele informatie.³

'Huidvraat' is niet zo algemeen als 'huidziekte' of 'aandoening', maar lijkt op een specifieke ziekte te wijzen. Tegelijk is het niet een bestaande specifieke medische term die naar een bekende ziekte verwijst. Ten slotte is 'huidvraat' een compacte term die ook inzetbaar is in de nieuwtestamentische genezingsverhalen.

Reactie supervisoren

Leviticus en Matteüs zijn met 'huidvraat' aan de supervisoren en aan de literaire meelezers voorgelegd. De reacties liepen uiteen van 'Wel een mooi nieuw woord' tot 'Huidvraat kan werkelijk niet'. Iemand reageerde enthousiast:

De vertaling '(huid)vraat' in Leviticus kan ik alleen maar toejuichen. '(Huid)vraat' kan inderdaad worden ingezet zowel waar het gaat om huidaandoeningen als waar het gaat om de aantasting van levenloze objecten. Beide vallen onder hetzelfde proces van classificatie door de priester, en handhaving van een gelijke term in de vertaling kan dit onderstrepen. Het Hebreeuwse *tsara'at* doet dat ook. Met '(huid)vraat' wordt aan deze aspecten recht gedaan.

Maar iemand anders schreef: 'Huidvraat trekt als neologisme veel aandacht, waarbij het lugubere aspect meer dan wenselijk overheerst.' Vermoedelijk zal men aan het woord wennen en mogelijk vergaat het de lezer van de NBV als de supervisor die schreef:

Toen ik voor het eerst het woord huidvraat tegenkwam, dacht ik: "Wat zullen we nou weer krijgen?" Maar al voortlezend raakte ik geestdriftiger. Voortreffelijke vondst!

Drs. C. Verheul is wetenschappelijk vertaalcoördinator neerlandistiek bij het Nederlands Bijbelgenootschap.

Noten

1. Zie onder meer S. Mark, Alexander the Great, Seafaring, and the Spread of Leprosy, in: *Journal of the History of Medicine and allied Sciences*, 57, 3 (2002), p. 285-311, en het lemma *Leprosy*, in deel 4 van *The Anchor Bible Dictionary* dat zich op oudere literatuur baseert.
2. *Anchor Bible Dictionary*, deel 4, p. 281.
3. In een brochure van de UBS, *Leprosy and the Bible*, London z.j., een reprint van enkele artikelen uit *The Bible Translator* 1960 en 1961, wordt ook 'the invention of some descriptive word or expression' als oplossing voor het vertaalprobleem van *tsara'at* en *lepra* aanbevolen: 'this solution might well be far more widely used' (p. 32).

De vertalers en de begeleidingscommissie van de Nieuwe Bijbelvertaling
op bezoek in Leuven (1994)

Foto: Margot Berends/archief NBG

Stenen wegwerpen en stenen verzamelen.

Prediker 3:5a als vertaalprobleem

Jaap van Dorp

De Hebreeuwse tekst van Prediker 3:5a ('eet lehasjliech 'avaniem we'eet kenoos 'avaniem) is in verschillende Nederlandse bijbelvertalingen niet steeds op dezelfde manier weergegeven.

Sommige vertalingen zijn letterlijk. Zo vertaalt de *NBG-vertaling 1951*: 'een tijd om stenen weg te werpen en een tijd om stenen bijeen te zamelen'.

Andere zijn gebaseerd op de gedachte dat het hier gaat om een Hebreeuws eufemisme of idioom voor seksuele gemeenschap. Die interpretatie is onder andere te vinden in de vertaling van K.H. Kroon en Jan Wit: 'een tijd van gemeenschap en een tijd van onthouding'.¹

Het verschil in interpretatie is algemeen erkend en ook verwerkt in een UBS-handboek voor bijbelvertalers van de hand van Graham S. Ogden en Lynell Zogbo.² De auteurs daarvan laten in het midden welke vertaling moet worden gekozen. Voor beide vertalingen zijn volgens hen goede argumenten aan te voeren. Wel adviseren zij een voetnoot op te nemen met een toelichting op de Hebreeuwse uitdrukking.

De lezer kan zich dan afvragen of de brontekst zo dubbelzinnig en meerduidig is dat zo uiteenlopende vertalingen even legitiem zijn. Biedt de context dan niet voldoende aanknopingspunten om een bepaalde keuze te rechtvaardigen?

Context en vertaling

In deze bijdrage wil ik nagaan welke contextuele gegevens de interpretatie van Prediker 3:5a kunnen sturen, en tot welke vertaling men op grond daarvan komt.

Allereerst geef ik een traditionele vertaling van Prediker 3:1-8. Daarbij maak ik gebruik van de *NBG-vertaling 1951*; ik verdeel de tekst in dichtregels.

Vervolgens bespreek ik de structuur van deze passage en de samenhang van positieve en negatieve uitspraken in het gedicht. Daarna noem ik een aantal verschillende mogelijkheden die als betekenis van Prediker 3:5a zijn voorgesteld en in vertalingen zijn verwerkt (onder meer de Nieuwe Bijbelvertaling). Ten slotte geef ik aan welke vertaling het best in de gegeven context zou passen.

Prediker 3:1-8

¹ Alles heeft zijn uur
en ieder ding onder de hemel zijn tijd;

² er is een tijd om te baren en een tijd om te sterven,
een tijd om te planten en een tijd om het geplante uit te rukken,

³ een tijd om te doden en een tijd om te helen,
een tijd om af te breken en een tijd om op te bouwen,

⁴ een tijd om te wenen en een tijd om te lachen,
een tijd om te rouwklagen en een tijd om te dansen,

⁵ een tijd om stenen weg te werpen en een tijd om stenen bijeen te zamelen,
een tijd om te omhelzen en een tijd om zich van omhelzen te onthouden,

⁶ een tijd om te zoeken en een tijd om te laten verloren gaan,
een tijd om te bewaren en een tijd om weg te werpen,

⁷ een tijd om te scheuren en een tijd om dicht te naaien,
een tijd om te zwijgen en een tijd om te spreken,

⁸ een tijd om te beminnen en een tijd om te haten,
een tijd van oorlog en een tijd van vrede.

Structuur en samenhang

De Hebreeuwse tekst is poëtisch fraai gestructureerd, en diverse literaire procédés zijn toegepast. Kenmerkend is het gebruik van parallelismen, herhalingen van woorden en syntactische constructies, chiasmische structuren, opvallende klankpatronen en een duidelijk ritme. Opvallend is ook het ingewikkelde patroon van positieve en negatieve beweringen en waarnemingen, van gunstige of ongunstige zaken.³

Prediker 3:1 fungeert als opschrift en reikt het thema van het gedicht aan. Het gedeelte 3:2-8 is heel strak opgebouwd. Het bevat in totaal veertien tegenstellingen, die gecombineerd zijn tot zeven paren. Elk paar is een eenheid van twee dichtregels die semantisch parallel moeten worden

gelezen. Al associërend drukken ze min of meer dezelfde gedachte uit.⁴ Als voorbeeld kan men de twee dichtregels in 3:2 nemen.

3:2a er is een tijd om te baren en een tijd om te sterven,

3:2b een tijd om te planten en een tijd om het geplante uit te rukken,

Elke versregel bevat een tegenstelling: in 3:2a baren – sterven met als parallel in 3:2b planten – uitrukken. De relatie tussen beide tegenstellingen is het motief ‘leven en dood’, eerst in het menselijk bestaan (3:2a), daarna in de landbouw (3:2b).

Ook in de volgende verzen is er een parallelie van tegenstellingen te vinden. Soms is de associatie duidelijk, bijvoorbeeld in 3:4, met de tegenstelling ‘wenen – lachen’ tegenover ‘treuren – dansen’ als uitingen van droefheid en feestvreugde.

Maar soms is de parallelie niet zo evident. Het verband tussen de tegenstellingen in 3:7 bijvoorbeeld wordt pas duidelijk wanneer men beide betreft op de rouwgebruiken in Israël. In tijden van rouw scheurde men de kleren en hulde men zich in stilzwijgen. Het weer gaan spreken en het naaien van kleding wijzen op hun beurt weer op het einde van de rouwperiode. Informatie over de culturele achtergrond kan zo tot een beter verstaan van de tekst leiden. Over de associatie van tegenstellingen in 3:5 bestaat veel discussie. Die ligt veel minder voor de hand dan in de voorafgaande drie paren van antithesen. Althans, er lijkt geen verband te bestaan tussen de tegenstellingen wanneer men een letterlijke vertaling volgt. Want wat zouden het wegwerpen en verzamelen van stenen enerzijds en het omhelzen en het loslaten van een andere persoon anderzijds met elkaar gemeen hebben? Op die vraag kom ik straks terug.

Strofen

Een belangrijk aspect van de structuur is verder dat de veertien dichtregels vier strofen vormen.⁵ Bij het vaststellen van de strofen speelt de volgorde positief – negatief in elke dichtregel een belangrijke rol. In 3:2 vinden we twee dichtregels die in relatie tot het motief ‘leven en dood’ eerst de positieve, gunstige zaak noemen (baren, planten) en daarna de negatieve, ongunstige zaak (sterven, uitrukken). Het omgekeerde gebeurt in 3:4 waar de tegenstellingen eerst beginnen met het negatieve (wenen, rouwklagen) en eindigen met het positieve (lachen, dansen). De afwisseling van positief en negatief vertoont in 3:2-8 het volgende patroon:

3:2 positief – negatief

positief – negatief

3:3 negatief – positief

negatief – positief

3:4	negatief – positief
	negatief – positief
3:5	positief? – negatief?
	positief – negatief
3:6	positief – negatief
	positief – negatief
3:7	negatief – positief
	negatief – positief
3:8	positief – negatief
	negatief – positief

De eerste strofe bestaat uit 3:2-3, waarin de eerste twee dichtregels het patroon positief – negatief volgen, en de twee laatste regels het patroon negatief – positief. In de tweede strofe zien we het omgekeerde: het patroon in 3:4 is negatief – positief, en in 3:5 positief – negatief. Dat laatste is overigens op het eerste gezicht duidelijk voor 3:5b ‘een tijd om te omhelzen en een tijd om zich van omhelzen te onthouden’. De tegenstelling in 3:5a past alleen maar in dit patroon als er eerst een positieve, gunstige zaak wordt genoemd en daarna een negatieve, ongunstige. Als aan die voorwaarde kan worden voldaan – en daar kom ik straks op terug – dan vormen strofe 1 en 2 samen een chiasme, een literaire figuur die we in poëtische teksten vaak tegenkomen.⁶

De derde strofe (3:6-7) telt vier dichtregels, waarvan de eerste twee het patroon positief – negatief volgen en het omgekeerde zien we in de laatste twee dichtregels. Dezelfde afwisseling van positief – negatief komt in de vierde strofe terug, de afsluitende strofe die evenals 3:1 een chiasme van twee regels bevat.

Loader bespreekt op grond van bovenstaande analyse de vorm van dit gedicht van Prediker als een sonnetvorm. Het sonnet heeft veertien dichtregels: drie kwatrijnen (strofes van vier dichtregels) en een distichon (strofe van twee regels). De vergelijking houdt daarmee overigens ook wel ongeveer op. Maar duidelijk is in elk geval dat de dichter in Prediker veel aandacht heeft voor gave literaire vormen. Daardoor is de presentatie van de veertien gunstige en veertien ongunstige ‘tijden’ interessanter dan een eenvoudige opsomming in een lijstje.⁷ Door de parallelle in de dichtregels worden verbanden gelegd, terwijl de tegenstellingen per dichtregel en vers en het chiasme van de strofen ook weer de suggestie van spanningen tussen de ‘tijden’ oproepen.

Verschillende betekenissen

De meeste interpretaties van Prediker 3:5a zijn beïnvloed door een letterlijke opvatting van het Hebreeuws. Op welke situatie zou het

werpen en verzamelen van stenen betrekking kunnen hebben? Hier is slechts een selectie genoemd. In de Targum is het wegwerpen en verzamelen van stenen betrokken op bouwactiviteiten: het opruimen van de stenen van een oud gebouw en het verzamelen van stenen voor een nieuw.⁸

Anderen menen dat met ‘stenen (weg)werpen’ bedoeld moet zijn: het onbruikbaar maken van akkers in oorlogstijd.⁹ Het verzamelen van stenen zou kunnen slaan op het rapen en opruimen van stenen met het doel het land weer in cultuur te brengen. Voor deze uitleg verwijst men naar 2 Koningen 3:19 en 25. De Israëlieten bedierven het akkerland van de Moabitische vijand door het vol stenen te gooien. In het Hebreeuws worden in 2 Koningen 3:25 dezelfde woorden voor ‘stenen werpen’ gebruikt als in Prediker 3:5.

Er is bij het werpen van stenen ook wel gedacht aan een oud gebruik bij begravenissen en aan de stenen van een bordspel waarbij het wegwerpen duidt op verlies en het verzamelen op winst.

K. Galling heeft weer een andere visie op de tekst, die de hier bovengenoemde situaties uitsluit.¹⁰ Volgens Galling zou het kunnen gaan om stenen die een aantal stuks of een hoeveelheid handelswaar (vee, graan) representeren, rekenstenen dus, die in het dagelijkse handelsverkeer werden gebruikt. Goederen wisselen van eigenaar, en de steentjes steunen kopers en verkopers bij de ‘administratie’ daarvan. De koper verzamelt de steentjes, de verkoper geeft ze af.

M.A. Beek stelt voor de tekst te lezen zonder de stenen – het is na 3:2b de enige keer dat in het gedicht een object bij de handeling wordt vermeld. Hij stelt voor dan te denken aan een context van menselijke relaties: men neemt afstand van een ander (wegwerpen) of men zoekt toenadering en herstelt het contact (verzamelen).¹¹

Verhullend

Een geheel andere betekenis van het Hebreeuws treffen we in het commentaar van L. Levy aan.¹² Hij meent dat ‘stenen werpen’ een uitdrukking is van het hebben van seksuele omgang, en het tegenovergestelde, ‘stenen verzamelen’, een uitdrukking van onthouding. Volgens hem gaat het om verhullende uitdrukkingen die in Israël en bij andere volken bekend waren. Er zijn ook met ‘*avaniem*’, ‘stenen’, verwante woorden in het Hebreeuws met seksuele betekenis, zoals ‘*ovnajim*’ dat in Exodus 1:16 ‘schaamdelen, geslacht’ betekent. In de *Willibrordvertaling* (1995) is daar vertaald: ‘Wanneer jullie de Hebreeuwse vrouwen helpen bij de bevalling, let dan goed op het *geslacht van het kind* (cursivering JvD); is het een jongen dan moet je het doden, is het een meisje dan kun je het laten leven.’ En bekend zijn ook uitdrukkingen en

zegswijzen in de sfeer van verwekken en baren die op een of andere manier met 'èvèn', 'steen', geassocieerd zijn. Zie bijvoorbeeld de volgende parallelle zinnen in Jesaja 51:1-2 in de *Groot Nieuws Bijbel* (1996): 'Kijk naar de rots waaruit je bent gehouwen en naar de groeve waaruit je bent gehakt. Kijk naar Abraham, die je heeft verwekt en naar Sara, die je heeft gebaard.' In Jeremia 2:27 komt 'steen' eveneens in een figuurlijke betekenis voor: 'die tot een stuk hout zeggen: Gij zijt mijn vader, en tot een steen: Gij hebt mij gebaard' (*NBG-vertaling 1951*). In Matteüs 3:9 lezen we: 'ik zeg u, dat God bij machte is uit deze stenen Abraham kinderen te verwekken.'¹³ In het commentaar in de *Midrasj Kohelet Rabba* bij Prediker 3:5 is de bijzondere betekenis van 'stenen wegwerpen' zonder meer verondersteld.¹⁴ Daar wordt eerst de bijbeltekst geciteerd en vervolgens een toelichting gegeven. 'Er is een tijd om stenen weg te werpen – wanneer uw vrouw rein is; en een tijd om stenen te verzamelen – wanneer uw vrouw onrein is.' De woorden zinspelen op regels met betrekking tot het huwelijksleven, waarin is bepaald dat geslachtsverkeer tijdens de menstruatieperiode, een periode van onreinheid, niet is toegestaan. De stenen kunnen hier een beeld zijn voor zaad.¹⁵ In de Nieuwe Bijbelvertaling van Prediker 3:5 is gekozen voor een weergave die aansluit bij de interpretatie van Levy:¹⁶

Er is een tijd om te ontvlammen
en een tijd om te verkillen,
een tijd om te omhelzen
en een tijd om af te weren.

Er is gekozen voor een vertaling waarin het metafoor-karakter van de oorspronkelijke tekst behouden blijft. Overeenkomstig de vertaalregels voor de Nieuwe Bijbelvertaling is gezocht naar een vervangend beeld voor 'stenen wegwerpen' en 'stenen verzamelen'.

Voorkeur

Wanneer we het gedicht in Prediker 3 moeten lezen als een reeks van 14 tegenstellingen die steeds per paar of vers semantisch parallel zijn, dan komen voor 3:5a de opties van Beek en Levy in aanmerking. Een letterlijke vertaling functioneert niet, omdat die niet voldoet aan de eis van correspondentie met het tweede deel van het vers 'een tijd om te omhelzen en een tijd om zich van omhelzen te onthouden'.

Nu zou men evenwel bijvoorbeeld het werpen van stenen kunnen uitleggen als een uiting van kwaadwilligheid en haat jegens een ander, en het verzamelen van stenen als een uiting van vriendschap en welwillendheid. Dan is het werpen en verzamelen gerelateerd aan de

gevoelens van afkeer of genegenheid die ook in 3:5b spelen. Maar dan is nog niet tegemoetgekomen aan een ander vereiste. Binnen de structuur en samenhang van het gedicht is namelijk in 3:5a de specifieke volgorde van positief – negatief in de tegenstelling te verwachten, en bij een letterlijke vertaling komt die verwachting niet uit.

Wat het voorstel van Beek betreft, het voordeel ervan is dat het kan worden ingezet als vertaling van het Hebreeuwse beeld en dat de betekenis direct te plaatsen is in de relationele sfeer. Het probleem is alleen dat de volgorde van afstand nemen (negatief) en toenadering zoeken (positief) niet correspondeert met de volgorde positief – negatief in 3:5b. Van alle voorstellen past de interpretatie van Levy het beste in de structuur en samenhang van Prediker 3:5. Ze is inzetbaar als een vertaling van de Hebreeuwse metafoor, ze zorgt voor een semantische parallel met de tegenstelling in 3:5b en ze heeft ook de gewenste volgorde positief – negatief. Dan kunnen we al naar gelang de doelstelling en uitgangspunten van een vertaalproject kiezen voor het handhaven van de metafoor door zoals in de Nieuwe Bijbelvertaling een vervangende metafoor te zoeken of voor explicitering van het oorspronkelijke beeld. Dat laatste is niet alleen in de *Groot Nieuws Bijbel* gedaan, maar ook in *Het verhaal gaat ...* van Nico ter Linden, die vertaalt: 'Er is een tijd voor de minne / en een tijd van onthouding.'¹⁷ Maar welke strategie men hier ook kiest, aan de contextuele signalen van Prediker 3:5 wordt in beide gevallen recht gedaan.

Dr. J. van Dorp is als wetenschappelijk vertaalcoördinator Oude Testament verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Noten

1. K.H. Kroon en Jan Wit, *Sterk als de dood. Leven, liefde en vergankelijkheid in de poëzie van Oud Israël* [naar 'Hooglied' en 'Prediker'], Amsterdam 1957. Zie ook de *Groot Nieuws Bijbel* (1996), 'er is een tijd van liefde/en een tijd van eenzaamheid'. De laatste vertaling is kort toegelicht in C.M.L. Verdegaa, "De Groot Nieuws Bijbel" in H.W. Hollander (red.), *Spectrum van bijbelvertalingen. Een gids*, Zoetermeer 1994, p. 56-70, in het bijzonder p. 67. Uit archiefonderzoek blijkt dat de vertalers van Prediker in de *NBG-vertaling 1951*, G.Ch. Aalders en H.W. Obbink, deze interpretatie niet hebben overwogen. Wel kozen zij in eerste instantie niet voor het wegwerpen, maar voor het neerwerpen van stenen.

2. Graham S. Ogden en Lynell Zogbo, *A Handbook on Ecclesiastes* (UBS Handbook Series, Helps for Translators), New York 1997, p. 93-94.
3. Zie onder meer Wilfred G.E. Watson, *Classical Hebrew Poetry. A Guide to its Techniques*, Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 26, Sheffield 1984, p. 206-207, die ook andere voorbeelden geeft van dit soort poëtische teksten. J.A. Loader, *Prediker. Een praktische bijbelverklaring*, Tekst en Toelichting, Kampen 1984, p. 41-45, biedt een overzichtelijke uitwerking van het patroon van tegenstellingen.
4. Zie H.W. Hertzberg, *Der Prediger* (KAT XVII,4-5), Gütersloh 1963, p. 104; James L. Crenshaw, *Ecclesiastes* (Old Testament Library), London 1988, p. 93-96; L. Levy, *Das Buch Qoheleth. Ein Beitrag zur Geschichte des Sadduzaismus*, Leipzig 1912, p. 80-81.
5. Hier volg ik J.A. Loader, "Qohelet 3,2-8 – A 'Sonnet' in the Old Testament", in *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 81 (1969), p. 240-242. Hij weerlegt de kritiek op zijn analyse in J.A. Loader, *Polar structures in the Book of Qohelet* (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft ZAW 152), Berlin/New York 1979, p. 11-13.
6. Deze reconstructie wordt onmogelijk in de analyse van A. Lauha, *Kohelet*. Biblischer Kommentar Altes Testament XIX, Neukirchen-Vluyn 1978, p. 63, die in 3:5 een chiasme veronderstelt.
7. Zie verder J. Blenkinsopp, "Ecclesiastes 3.1-15: Another Interpretation" in: *Journal of the Study of the Old Testament* 66 (1995), p. 55-64.
8. Dezelfde interpretatie vinden we in de *Septuaginta*, *Peshitta* en de *Vulgata*. Zie voor de lezing van de Targum Alexander Sperber, *The Bible in Aramaic*. Volume IVa: The Hagiographa, Leiden, New York, Köln 1992, p. 153. In het tweede deel van het vers maakt de Targum expliciet dat een periode van rouw de reden is dat men zich onthoudt van omhelzingen.
9. Zie Thomas Krüger, *Kohelet (Prediger)*, Biblisches Kommentar Altes Testament Band XIX (Sonderband), Neukirchen-Vluyn 2000, p. 158. U.M.Ph. Hillesum, *De Vijf Rollen*, Amsterdam 5663-1902, p. 16-17 meent echter dat het wegwerpen van stenen de groei moet bevorderen en dat het verzamelen van stenen slaat op het onbruikbaar maken van het akkerland.
10. Zie Kurt Gallig, "Das Rätsel der Zeit im Urteil Kohelets (Koh 3,1-15), in: *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 58 (1961), p. 1-15.
11. Zie M.A. Beek, *Prediker/Hooglied*, De Prediking van het Oude Testament, Nijkerk 1984, p. 60. Een complicatie is wellicht dat er zo een doublure met 3:6b 'eet lehasjliech' ontstaat. Onder anderen O. Loretz, *Qohelet und der alte Orient*, Freiburg 1964, p. 187, meent dat 'avaniem', 'stenen', een glosse is.
12. Zie noot 4 voor de publicatie van Levy. Diens visie is o.a. overgenomen door B. Gemser, *Spreeken II, Prediker en Hooglied van Salomo*, Tekst en Uitleg, Groningen – Den Haag-Batavia 1931; R. Gordis, *Koheleth – The Man and His World*, New York 1968, en door J.A. Loader (zie noot 3 en 5).

13. De associatie van stenen en kinderen is ook via een Hebreeuwse woordspeling mogelijk. Als men de eerste letter van het Hebreeuwse woord voor steen, 'èvèn, even wegdenkt, verkrijgt men een ander Hebreeuws woord, bèn, dat onder meer 'kind, zoon' betekent.
14. Karl Auguste Wünsche, *Der Midrasch Kohelet*, Leipzig 1880. Deze misdrasj stamt uit de periode 650-950 na Chr.
15. Zo in A. Cohen en A.J. Rosenberg, *The Five Megilloth*, Hebrew Text & English Translation with an Introduction and Commentary, London – New York (Soncino Press) 1990, p. 44.
16. Zie *Werk in uitvoering [Nieuwe Bijbelvertaling]*, een uitgave van het Nederlands Bijbelgenootschap en de Katholieke Bijbelstichting, Haarlem–'s-Hertogenbosch 1998, p. 44-45, 61-62.
17. Nico ter Linden, *Het verhaal gaat ... Deel 5 De geschriften*, Amsterdam 2002, p. 203.

De toenmalige begeleidingscommissie van de Nieuwe Bijbelvertaling in 1993
met van links naar rechts onder: mw. prof.dr. Judith Frishman,
prof.dr. J. Delobel, prof.dr. Panc Beentjes, dr. Sijbolt Noorda.
Van links naar rechts staand: drs. Cock van der Hoeven, mw. drs. Rudi Wester,
dhr. Theo Kersten, drs. Ton van der Worp en prof.dr. Arie van der Kooij.

Foto: Rick Keus/archief NBG

‘Goddellozen’ en de Septuaginta.

Betekenis en vertaling van *rasja*‘ en *asebês*

Cor de Vos

Mag je de vertaling ‘goddelloze’ gebruiken voor het Hebreeuwse woord *rasja*? Binnen het vertaalteam van de Nieuwe Bijbelvertaling is hierover uitvoerig gediscussieerd. De aanleiding daartoe was een brief van 87 personen, voornamelijk predikanten, die erop wezen dat het element ‘god’ of ‘zonder god’ in het Hebreeuwse woord *rasja*‘ ontbreekt. *rasja*‘ zou eerder een aanduiding zijn van ‘boosaardigheid, opzettelijk kwaad’. Met de vertaling ‘goddellozen’ wek je ten onrechte de indruk dat het om atheïsten of andersgelovenden gaat, zo stelden de briefschrijvers.

Op grond van de terechte opmerkingen in de genoemde brief zou je overal waar *rasja*‘ voorkomt alternatieven als ‘slechterik, boosdoener, booswicht, snoedaard, fielt, tuig, schuldige, leugenaar’ etcetera kunnen gebruiken. Toch is dit niet altijd wenselijk. Het antwoord op de vraag of je wel of niet ‘goddelloze’ mag gebruiken is heel wat moeilijker te geven dan op het eerste gezicht lijkt. Dit heeft simpelweg te maken met het feit dat je vertaalt, en wel vanuit een andere *taal*, *tijd* en *cultuur* naar onze taal, tijd en cultuur.

Betekenis: de oorsprong van een woord

De betekenis van een woord wordt onder meer gevormd door oorsprong, context, tijd, plaats, cultuur en vertalingen. In het geval van *rasja*‘ gaat het daarbij om een woord uit een taal van meer dan tweeduizend jaar geleden. Je kunt op zoek gaan naar de oorsprong van een woord. Zo heeft ‘betekenis’ met ‘teken’ te maken en ‘teken’ weer met een stam die onder meer ‘aanwijzen’ kan betekenen. Maar dat ‘geweldig, verschrikkelijk en vreselijk’ afgeleid zijn van ‘geweld, schrik en vrees’ is in ‘geweldig/verschrikkelijk/vreselijk mooi’ niet echt meer van belang, daar lijken de

woorden niet meer dan synoniemen voor 'zeer, erg'. En een eeuw geleden konden ook mannen ongesteld zijn. Een woord kan dus in de loop van de tijd een betekenis hebben gekregen die niet meer met de oorspronkelijke overeenkomt. Voor een woord uit een oude, dode taal komt daar nog als extra complicatie bij dat je voor zijn mogelijke oorsprong nog verder in de tijd terug moet, en zo nog verder het ongewisse induikt. Van het woord *rasja* is de oorsprong niet helemaal duidelijk.¹

Context

Een tweede mogelijkheid is te kijken naar de context waarin het woord voorkomt. De zin waarin een woord voorkomt zegt iets over dat woord. Een *rasja* wordt in het boek Spreuken vaak genoemd in tegenstelling tot de 'rechtvaardigen'. Dan moet er dus een element van 'niet-rechtvaardig' in zitten. Maar wat is een rechtvaardige in de Bijbel? In Spreuken blijkt het tegenovergestelde van een *rasja*.² Met andere woorden, de betekenis van een zin (en van een alinea, tekst, boek) bepaalt de betekenis van de afzonderlijke woorden in een zin, en tegelijkertijd bepalen de betekenissen van de afzonderlijke woorden de betekenis van een zin. Deze vicieuze cirkel is in oude teksten, juist door de grote afstand in tijd, moeilijk te doorbreken.

Tijd, cultuur en plaats

Ook tijd, cultuur en plaats bepalen de betekenis van een woord. 'Stout' betekende in de Middeleeuwen 'dapper'. En 'ken net' betekent in Friesland iets anders dan in Groningen. Het woord *rasja* in het Oude Testament heeft te maken met bewust slecht doen, en het is de vraag of God daarin nu wel of geen plaats heeft. Ben je goddeloos als je slecht doet binnen de cultuur van het Oude Testament, waarin atheïsme eigenlijk niet bestaat, waarin men er vanzelfsprekend van uitgaat dat God bestaat? Het antwoord is *ja* naar mijn mening, want als je slecht doet in een maatschappij waarin slechte daden ook altijd vergripen zijn tegen Gods orde en daarmee tegen God, ben je dus goddeloos, in die zin dat je 'van God los' bent.³ Een heel andere vraag is of dit in onze tijd de juiste vertaling is, omdat God in het algemeen niet als garant van de morele orde wordt gezien. Je kunt kwaad of goed doen zonder dat God in het geding is, of zoals 'de 87' schreven: ook atheïsten kunnen een moreel goed leven leiden. In het Oude Testament zijn genoeg voorbeelden te vinden waarin het religieuze aspect zo op de achtergrond is dat een puur morele vertaling van *rasja* veel beter is. Dit is met name het geval in de niet-wijsheidsboeken van het Oude Testament. In Spreuken, Prediker, Job en de Psalmen daarentegen is *rasja* vaak een algemene aanduiding voor moreel en religieus verwerpelijke mensen.

Vertalingen

Ook vertalingen dragen ertoe bij de betekenis van woorden te achterhalen. Sterker nog, vreemde woorden, zinnen en teksten moeten we altijd vertalen om ze te kunnen begrijpen. Uiteindelijk begrijpen we de woorden van de Bijbel alleen maar doordat ze eeuwenlang zijn vertaald. Er zijn al heel vroeg vertalingen van de Bijbel gemaakt. Een van de oudste is de vertaling van het Oude Testament in het Grieks, de *Septuaginta*.

Septuaginta

Van ongeveer de derde tot de eerste eeuw voor Christus werd het Oude Testament voor joden die in de diaspora leefden, vertaald in het Grieks. Deze kenden nauwelijks of geen Hebreeuws meer, en Grieks was de wereldtaal van toen. Omdat de tijd van deze vertaling dicht bij die van de afsluiting van het Oude Testament ligt, is het heel goed mogelijk dat de vertalers de betekenis van Hebreeuwse woorden beter kenden dan wij nu. Het verdient dus aanbeveling te kijken hoe zij het Hebreeuwse woord *rasja*, dat 263 keer voorkomt in het Oude Testament, hebben vertaald. Het blijkt dat de *Septuaginta* twintig verschillende woorden heeft gebruikt. Als je de woorden die bij elkaar horen bij elkaar neemt, zoals in het Nederlands bijvoorbeeld 'zonde, zondig, zondigen, zondaar', houd je de volgende groepen over:

vertalingen van *rasja* in de *Septuaginta*

Groep	betekenis	aantal
<i>A + seb</i>	'niet + vroom'	141
<i>(ex +) hamart</i>	'(versterking +) zonde'	75
<i>a/para + nom</i>	'niet/voorbij + wet'	33
<i>a/kata + dik</i>	'niet/[negatief] + recht'	9
Overige vertalingen		6

Het blijkt dus dat de *Septuaginta* met een heel spectrum aan woorden vertaalt, maar dat de gebruikte woorden allemaal een meer of minder morele lading hebben. De topdrie van meest gebruikte woorden wordt bezet door *asebês*, *hamartôlos* en *anomos*, die traditioneel worden vertaald met respectievelijk 'goddeloze', 'zondaar' en 'wetteloze'. *asebês* 'goddeloze' staat met 139 vermeldingen met stip bovenaan. In het bovenstaande overzicht zien we een beweging van religieus naar moreel, van goddeloosheid en zonde naar wetteloosheid en onrecht. Daaruit zou je twee dingen kunnen afleiden: dat het woord *rasja* meer betekenissen heeft dan alleen 'goddeloos', dat het allerlei verschillende moreel verwerpelijke handelingen betreft; of dat godsdienst en moraal hier in elkaars verlengde liggen, en dat er daarom gevarieerd kan worden

tussen 'goddeloosheid' en 'onrecht'. Ik ga ervan uit dat het allebei waar is: het woord *rasja*⁴ heeft zowel religieuze als morele betekenis, omdat religie en moraal in elkaars verlengde liggen. Handel je moreel slecht, dan ga je in tegen de wet en het recht van God, en daarom ben je behalve wetteloos en onrechtvaardig ook goddeloos. In de *Septuaginta* zie je zelfs een toename in het aantal gevallen van *asebês*. Het is zo dat van de 263 keer dat *rasja*⁴ voorkomt, het 139 keer met *asebês* wordt vertaald. Maar omgekeerd komt *asebês* 196 keer voor, dus nog 57 keer als vertaling van andere woorden of als invoeging.

Voorbeelden

Ik geef de volgende willekeurige voorbeelden waarin de *Septuaginta* *asebês* gebruikt voor een ander woord dan *rasja*⁴ of waarin de *Septuaginta* het invoegt:

Rechters 20:12-13

NBV De stammen van Israël stuurden boden uit die in heel Benjamin moesten vragen: 'Hoe heeft er bij u zo'n misdaad kunnen plaatsvinden? Lever die *onverlaten* in Gibe'a aan ons uit, dan zullen we hen doden en zo afrekenen met het kwaad dat in Israël werd begaan.'

*Septuaginta*⁴

De stammen van Israël stuurden boden uit die in heel Benjamin moesten vragen: 'Hoe heeft er bij u zo'n misdaad kunnen plaatsvinden? Lever die *goddelozen*, die *zonen van Belial*,⁵ in Gibe'a aan ons uit, dan zullen we hen doden en zo afrekenen met het kwaad dat in Israël werd begaan.'

Job 8:19

NBV Dit nu is de vreugde van zijn leven: in zijn plaats spruiten anderen uit de grond.

Septuaginta:

Dit nu is het einde van de *goddeloze*: in zijn plaats spruiten anderen uit de grond.

Psalms 51:15 (= 50:15 in de *Septuaginta*)

NBV Dan wil ik verdwaalden uw wegen leren, en zullen *zondaars* terugkeren tot u.

Septuaginta

Dan wil ik wettelozen uw wegen leren, en zullen *goddelozen* terugkeren tot u.⁶

Spreeken 13:19

NBV Vervuld verlangen is een groot genot, een *dwaas* gruwelt als hij zich niet inlaat met het kwaad.

Septuaginta

Verlangens van vromen doen de geest genieten, de werken van *goddelozen* zijn verre van het inzicht.

Maar er zijn ook teksten waar wij eerder moreel in plaats van religieus zouden vertalen, en waar de *Septuaginta* toch met het woord *asebês* heeft vertaald.

Exodus 23:6-7

NBV Bij een rechtszaak moet je de rechten van de armen eerbiedigen. Laat je niet beïnvloeden door valse aantijgingen en breng een onschuldige die in zijn recht staat niet ter dood; *wie zich daaraan schuldig maakt*, laat ik niet vrijuit gaan.

Septuaginta

Bij een rechtszaak moet je de rechten van de armen eerbiedigen. Laat je niet beïnvloeden door valse aantijgingen en breng een onschuldige die in zijn recht staat niet ter dood; laat een *goddeloze* niet voor geschenken vrijuit gaan.

Deuteronomium 25:1

NBV Het volgende kan zich voordoen: Twee mannen hebben een geschil en gaan ermee naar de rechter. Die doet uitspraak: de onschuldige wordt vrijgesproken en de *schuldige* veroordeeld.

Septuaginta

Het volgende kan zich voordoen: Twee mannen hebben een geschil en gaan ermee naar de rechter. Die doet uitspraak: de onschuldige wordt vrijgesproken en de *goddeloze* veroordeeld.

Deuterocanoniek

In de deuterocanonieke boeken komt het woord *asebês* nog eens 42 keer voor. Aangezien de deuterocanonieke boeken slechts een relatief klein gedeelte van de *Septuaginta* beslaan, zijn 42 vermeldingen van *asebês*, ongeveer een zesde van het totaal, als veel te beschouwen. In Sirach 41:8 wordt net als in de *Septuaginta* van Psalm 51:15 (= 50:15) *goddeloosheid* verbonden met het niet houden van de wet van God: 'Wee jullie,

goddeloze mannen, die de wet van de Allerhoogste hebben verlaten'. En in 1 Makkabeën is *asebês* een aanduiding voor de gehelleniseerde joden, zij die zich in de ogen van de Makkabeeërs weinig aan de wet van God gelegen laten liggen.

Vertaling

Maar is 'goddeloos' eigenlijk wel de goede vertaling van *asebês*? In bijvoorbeeld Exodus 23:7 en Deuteronomium 25:1 lijkt het immers een synoniem voor 'schuldig'. *asebês* is afgeleid van *a* 'niet' en het element *seb-* dat oorspronkelijk 'terugwijken voor' betekent. Aanvankelijk duidde de stam op de beweging van mensen voor iets wat ontzag inboezemde, later op de houding die tot deze beweging leidt: 'schuwen, ontzag hebben voor, vereren'. Maar we moeten, zoals aan het begin van dit artikel uiteengezet, voorzichtig zijn met de oorspronkelijke betekenis van woorden. Ze kunnen later ook anders gebruikt zijn. In de Griekse geschriften buiten de *Septuaginta* wordt *seb-* zowel voor mensen als voor goden gebruikt. In het laatste geval is de vertaling 'vereren, vroom zijn' te verkiezen. *seb-* in positieve zin komt in de *Septuaginta* opvallend weinig voor, zijn tegenstelling, namelijk *a+seb-*, des te meer. Dit wordt zowel religieus als moreel gebruikt. Maar evenmin als in *rasja*' zit in *asebês* het element 'god'. We zijn dus net zo ver als we met *rasja*' waren gekomen, behalve dat in het element *seb-* toch meer het element van de vroomheid doorklinkt en dat de *Septuaginta asebês* en daarmee verwante vormen relatief vaak gebruikt.

Opnieuw: goddeloos

Betekent dit dat we noch *rasja*' noch *asebês* met 'goddeloos' mogen vertalen? Het probleem zit hem niet in de taal, maar in de vertaling vanuit de ene cultuur in de andere cultuur: die van het Oude Testament en de *Septuaginta* met God als garant van de morele orde, en de onze, waarin dit niet of minder zo wordt ervaren. Een precies treffende vertaling van woorden die zowel het ingaan tegen God als tegen de morele orde betreffen is daarmee dus schier onmogelijk. 'Goddeloos' is nog de beste weergave van de woorden *rasja*' en *asebês*, omdat dit volgens Van Dale, betekenis 2 'diep verdorven' betekent. Dit is een morele uitspraak, die door het element 'god' in 'goddeloos' op de een of andere manier met God in verbinding wordt gebracht. Maar meestal denkt men bij 'goddeloos' aan Van Dale, betekenis 1 'aan geen god (of goden) gelovend ... een atheïst', en dat wordt zeker niet bedoeld in het Oude Testament. Een tweede mogelijkheid zou zijn naar een compromisvertaling te zoeken. 'Wetteloos' zou dat kunnen zijn. In eerste instantie lijkt 'wetteloos' alleen een moreel woord te zijn, maar zij die de Bijbel beter

kennen, begrijpen dat het in de Bijbel betekent dat je ingaat tegen de wet van God, en dan is het weer religieus. Een derde mogelijkheid is om contextueel te vertalen. In een groot aantal gevallen kun je *rasja*' of *asebês* zonder problemen vervangen door 'schuldig, verdorven, leugenaar, misdadiger' etcetera.

Kiezen

Uiteindelijk gaat het om de vraag wat we het zwaarst laten wegen: de context of de cultuur van het Oude Testament met haar eigen morele orde. Kies je voor het eerste, dan staan *rasja*' en *asebês* voor een heel aantal woorden van 'goddeloos' tot 'tuig'. Kies je voor de morele orde, waarin in feite alles wat je slecht doet, ingaat tegen de ordening zoals ze door God is gesteld en in zijn wet is vastgelegd, dan is het te verkiezen zoveel mogelijk met één en hetzelfde woord te vertalen. 'Goddeloos' of eventueel 'wetteloos' zijn dan de meest geschikte woorden. Een vertaling met een en hetzelfde woord is in veel wijsheidsteksten van het Oude Testament te verkiezen, omdat daar zowel *rasja*' als *asebês* als een algemene aanduiding voor moreel en religieus verwerpelijke mensen wordt gebruikt. In de overige teksten kan men over het algemeen wat meer variëren. Dat de *Septuaginta rasja*' meestal met *asebês* vertaalt, waarin het element van 'niet vroom zijn' zit, en ze bovendien allerlei andere woorden met *asebês* vertaalt, zou erop kunnen wijzen dat zij moraal en religie nog dichter naar elkaar trekt dan in het Oude Testament al het geval was.

J.C. de Vos is tot 1 april 2003 als oudtestamenticus betrokken geweest bij het project Nieuwe Bijbelvertaling.

Noten

1. Waarschijnlijk is de oorspronkelijke betekenis van de stam *rsj'* iets als 'niet in orde zijn, de verwachte functie of verplichtingen niet vervullen'.
2. Vergelijk bijvoorbeeld hoofdstuk 10 van Spreuken, waarin de tegenstelling 'rechtvaardige – goddeloze' voorkomt in 10:3, 6, 7, 11, 16, 20, 24, 25, 28, 30 en 32. Vergelijk verder J. Hausmann, § 3: Der Rechtschaffene und der Frevler, in: id., *Studien zum Menschenbild der älteren Weisheit* (Spr. 10ff) (Forschungen zum Alten Testament 7), Tübingen 1995, p. 37-66.
3. Vergelijk C. van Leeuwen, *rš'* frevelhaft / schuldig sein, in: E. Jenni / C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, die op p. 817 schrijft dat men in het Oude Testament eigenlijk geen scheiding kan aanbrengen

tussen een religieuze en een profane betekenis van de wortel *rs*'. De maatschappij van het Oude Testament noemt hij zelfs 'pansacraal', omdat de bepalingen van het godsrecht het hele leven beheersten.

4. Voor de overzichtelijkheid heb ik de *Septuaginta* zo ver mogelijk naar de Nieuwe Bijbelvertaling toe vertaald.
5. Handschrift B van de *Septuaginta* heeft hier 'wetsovertreders' in plaats van 'goddelozen' en 'zonen van Belial'.
6. Interessant is hier dat de verdwaalden als wettelozen worden geïnterpreteerd, die in dit vers weer parallel worden gezien met de *goddelozen*. Blijkbaar lagen de goddeloosheid en wetteloosheid dicht bij elkaar, want waar, zoals we al gezien hebben, handschrift A van de *Septuaginta* in Rechters 20:13 *asebês* heeft, heeft handschrift B: *paranomos* 'wetsovertreder'. Hetzelfde is in Job 20:5 het geval.

Vertalers van de Nieuwe Bijbelvertaling (1998)

Voorste rij van links naar rechts: drs. P. Booij, dr. J. Bastiaens, mw. drs. S. van der Lingen, drs. F. van der Meij. Achterste rij van links naar rechts: dr. M. de Winter, dr. H. Sysling, mw. dr. M.J. Wijntjes, mw. dr. I. Spijker, dr. A.J. Bolhuis, mw. dr. M. de Lang, drs. Th. van der Louw, drs. P. Waalewijn, dr. C. Verdegaa, mw. drs. A. Bij de Vaate.

Foto: Photess-Brugge/archief NBG

‘Zelfs de mus vindt *als* huis ...’

Een taalkundige kijk op Psalm 84 in de NBV

Reinoud Oosting

De discussie rond de Nieuwe Bijbelvertaling van de Psalmen lijkt zich vooral op het literaire vlak af te spelen.

In zijn bespreking van de eerste 31 Psalmen in de Nieuwe Bijbelvertaling in dagblad *Trouw* merkt Jaap Goedegebuure bijvoorbeeld op:

Het is opvallend hoe volzaam sommige van de nieuwvertaalde psalmen zijn ten opzichte van zowel bloemrijke als overbekende wendingen uit de Nederduits Gereformeerde tale Kanaäns.¹

Hij noemt daarbij als voorbeeld de vertaling van Psalm 84:4 in de NBV, die qua taalgebruik grote overeenkomst vertoont met de *NBG-vertaling* van 1951: ‘maar nu vindt de mus opnieuw een huis’. In de ogen van Goedegebuure zijn de Psalmen in de NBV vooral op het punt van beeldspraak voor verbetering vatbaar.

Taalkundig

De literaire kant van de Psalmen wordt niet alleen in de bespreking van Goedegebuure benadrukt. De vertalers van de NBV geven ook zelf blijk van het feit dat zij grote waarde hechten aan de literaire vormgeving van de Psalmen. Dat wordt duidelijk op grond van de toelichting bij de vertaling van de 31 Psalmen die onder de titel ‘over de vertaling’ in *Werk in uitvoering* 2 is opgenomen.² Daarin wordt stilgestaan bij strofen, ritme en parallelisme van de vertaalde Psalmen. Tevens wordt hier de structuur van Psalm 84 nader toegelicht.

In deze toelichting ontbreekt echter de inbreng van gegevens over de taalkundige aspecten van de Psalmen. De vertalers van de Psalmen concentreren zich in hun toelichting op de literaire kant van poëzie. Dat wil zeggen op de manier waarop de dichter van taal gebruikmaakt. Voordat echter iets gezegd kan worden over de wijze waarop een dichter

van taal gebruikmaakt, is het van belang te weten wat de regels van de taal eigenlijk zijn. Zeker voor bijbels-Hebreeuwse poëzie geldt dat lang niet altijd duidelijk is wat deze taalkundige regels precies inhouden. De inbreng van gegevens over de taalkundige kant van poëtische teksten is daarom van belang om deze teksten te verstaan.

Aan de hand van drie voorbeelden uit NBV Psalm 84 komt de betekenis van deze taalkundige signalen voor het vertalen van bijbels-Hebreeuwse poëzie naar voren.

Psalm 84:4: de altaren van de Heer

Een taalkundige kijk op Psalm 84 in de Nieuwe Bijbelvertaling vindt aanknopingspunten in het commentaar van Th. Booij op Psalm 81-110 in de serie *De Prediking van het Oude Testament*. Booij laat in zijn bespreking van Psalm 84 geregeld zien, oog te hebben voor de taalkundige kant van deze Psalm. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop naar zijn mening vers 4 moet worden opgevat. In de NBV wordt dit vers als volgt vertaald:

Psalm 84:4 ‘Zelfs de mus vindt een huis en de zwaluw een nest
waarin ze haar jongen neerlegt, bij uw altaren ...’
(NBV)

Het probleem dat zich in vers 4 voordoet is de vraag op welke manier het zinsdeel dat in de NBV wordt weergegeven met ‘bij uw altaren’, begrepen dient te worden. De onlogische plek die het zinsdeel in de zin lijkt in te nemen speelt daarbij een belangrijke rol. Voor sommige exegeten vormt dat de aanleiding om het als een latere toevoeging op te vatten.³ Booij wijst er in zijn commentaar echter op dat het woordje ‘*et*’ dat in vers 4 voor het woord ‘altaren’ staat, hier niet als voorzetsel (*bij*), maar als aanduiding van het lijdend voorwerp (*nota objecti*) dient te worden aangemerkt. In dat laatste geval hoeft dit woordje niet vertaald te worden, maar functioneert het alleen als syntactische aanwijzing. Op grond daarvan pleit hij ervoor om het werkwoord ‘vinden’ in Psalm 84:4, naar analogie van Psalm 89:21, op te vatten als een werkwoord met een dubbel object. Het zinsdeel ‘uw altaren’ moet daarbij als het eigenlijke object van het werkwoord ‘vinden’ worden gezien.⁴ Booij ziet echter geen kans deze taalkundige analyse in zijn vertaling van Psalm 84 uit te laten komen. Hij merkt daar zelf over op: ‘Onze vertaling is noodzakelijkerwijs enigszins vrij; het element ‘bij uw altaar’ veronderstelt niet de prepositie ‘*et*.’⁵ Dezelfde taalkundige constructie, het werkwoord ‘vinden’ met tweemaal een lijdend voorwerp, wordt niet alleen in Psalm 89:21, maar ook in Psalm 107:4 gevonden.⁶ In de *NBG-vertaling* van 1951 wordt deze constructie

als volgt weergegeven: 'een stad ter woning vonden zij niet', in de betekenis: een stad om te wonen vonden zij niet. Het dubbele object in Psalm 107:4 bestaat in het Hebreeuws uit tweemaal een zelfstandig naamwoord. Van dit feit kan in de vertaling ook op de volgende manier blijk worden gegeven: 'een stad *als* woonplaats vonden zij niet.' Naar analogie hiervan kan Psalm 84:4 letterlijk als volgt worden weergegeven:

Psalm 84:4 Zelfs de mus vindt *als* huis en de zwaluw *als* nest
waarin zij haar jongen neerlegt, uw altaren ...

Wanneer daarbij rekening wordt gehouden met de opmerking van Booij dat 'uw altaren' het eigenlijke object van het werkwoord 'vinden' is, dan wordt duidelijk dat dit zinsdeel door de positionering aan het einde van de zin, extra nadruk krijgt. Door 'uw altaren' vooraan in de zin te zetten wordt in de vertaling van Psalm 84:4 aan deze nadruk uiting gegeven. Bovendien wordt daarmee tegemoetgekomen aan de klacht van Goedegebuure met betrekking tot de weergave van dit vers in de NBV. Rekening houdend met de taalkundige signalen kan vers 4 op de volgende manier worden vertaald:

Psalm 84:4 Uw altaren bieden de mus een huis en de zwaluw een
nest waarin zij haar jongen neerlegt ...

Psalm 84:11: één dag - duizend dagen

Een bekend probleem in de exegese van Psalm 84 is de vertaling van vers 11.⁷ Uit de *NBG-vertaling* van 1951 wordt duidelijk dat de vertalers met de weergave van dit vers hebben geworsteld. Het resultaat lijkt een compromis:

Psalm. 84:11 'Want één dag in uw voorhoven is beter dan duizend
(elders);
ik wil liever staan aan de drempel van het huis mijns
Gods dan verblijven in de tenten der goddeloosheid.'
(NBG)

De haakjes rond het woord 'elders' aan het einde van de eerste regel geven aan dat het woord er in het Hebreeuws niet staat. De vertalers zagen blijkbaar geen kans om aan dit vers op een andere manier zin te geven. Ook Booij heeft moeite om vers 11 in zijn huidige vorm te verstaan. Naar aanleiding van Psalm 84:11 schrijft hij: 'De tekst van dit vers is niet helemaal goed overgeleverd. In de eerste regel vragen zowel het versritme

als de syntaxis om een element ter aanvulling van 'duizend'.⁸ Op grond van soortgelijke overwegingen hebben de vertalers van de NBV er vermoedelijk voor gekozen om naast het woord 'dagen' ook het woord 'daarbuiten' toe te voegen. Zij laten daarbij in tegenstelling tot de *NBG-vertaling* van 1951 de haakjes achterwege:

Psalm 84:11 'Beter één dag in uw voorhoven
dan duizend dagen daarbuiten.
Beter staan op de drempel van Gods huis
dan wonen in de tenten der goddelozen.' (NBV)

Als de taalkundige kant van Psalm 84 wordt belicht, dan is het van belang om na te gaan of de aanvulling 'elders' of 'daarbuiten' op grond van de brontekst noodzakelijk is. Daarbij is het de vraag of Booij ten aanzien van vers 11 het gelijk aan zijn kant heeft. Misschien wel in literair opzicht, het aspect van versritme, maar niet als het gaat om het taalkundige vlak, het punt van syntaxis. De bewering van Booij dat de Hebreeuwse syntaxis van vers 11 om een aanvulling vraagt is, gelet op Prediker 7:10, niet terecht. Dezelfde taalkundige constructie als in Psalm 84:11 klinkt daar in de *NBG-vertaling* van 1951 als volgt:

'Zeg niet: Hoe komt het, dat de vroegere tijden beter waren dan deze [tijden]?'

Het tweede woord 'tijden' ontbreekt zowel in de vertaling als in de brontekst. In beide gevallen vult een lezer dit woord echter zonder problemen aan. Naar analogie van Prediker 7:10 luidt het eerste deel van Psalm 84:11 letterlijk als volgt:⁹

Psalm 84:11 Beter één dag in uw voorhoven dan duizend [dagen].

De dichter van Psalm 84 bedoelt met deze tegenstelling te zeggen dat zelfs een grote hoeveelheid niet opweegt tegen één enkele dag in Gods huis.¹⁰ De vertalers van de NBV lopen met het toevoegen van het woord 'daarbuiten' echter vooruit op een tegenstelling uit het tweede deel van vers 11. In het tweede deel staan niet alleen kortere en langere tijd, 'staan aan de drempel' (kortstondig) en 'wonen' (langdurig), tegenover elkaar, maar is eveneens sprake van de tegenstelling 'huis van mijn God' en 'tenten van de goddeloosheid'. Daarmee wordt pas in het tweede deel van vers 11 duidelijk waar het de dichter van Psalm 84 om te doen is. Deze laatste tegenstelling vormt de climax van het vers. Door in de vertaling de tegenstelling uit het tweede deel in het eerste deel te expliciteren, wordt niet alleen voorbijgegaan aan de in vers 11 aanwezige taalkundige signalen, maar verliest het vers ook een deel van zijn kracht.

Psalm 84:11 Want één dag in uw voorhoven is meer waard dan
duizend dagen.
Ik wil liever staan aan de drempel van het huis van mijn
God dan wonen in de tenten van de goddeloosheid.

De vertalers van Psalm 84 in de NBV lijken in vers 12 bewust af te wijken van de volgorde in de brontekst. Door de frase ‘aan wie zonder dwalen ...’ naar voren te halen, laten ze uitkomen dat dit vers een parallelle formulering bevat:

de Heer schenkt ... // hij onthoudt ... niet aan.

Psalm 84:12 'Want God, de HEER, is een zon en een schild,
genade en glorie schenkt ons de HEER.
Aan wie zonder dwalen hun weg gaan,
onthoudt hij zijn weldaden niet.' (NBV)

Nehemia 9:20	'uw manna hebt Gij <i>aan</i> hun mond niet <i>onthouden</i> ' (NBG)
Spreeken 3:27	' <i>Onthoud</i> het goed niet <i>aan</i> wie het toekomt' (NBG)
Spreeken 23:13	' <i>Onthoud</i> de tucht niet <i>aan</i> de knaap' (NBG)

aangevoerd is Psalm 84:12. Het valt daarom niet uit te sluiten dat hier sprake is van een cirkelredenering.

In Psalm 84:12 wordt eveneens het werkwoord ‘schenken’ gevonden. Dat betekent dat, naar analogie van Psalm 21:3, het voorzetsel *le* (ten gunste van) hier op het werkwoord ‘schenken’ betrokken kan worden en het werkwoord ‘onthouden’ alleen een object bij zich heeft. Als gevolg daarvan wordt de literaire parallel in vers 12 doorbroken. Op het taalkundige vlak is Psalm 84:12 hiermee echter, inclusief de ontkenning, parallel aan Psalm 21:3:

Letterlijk vertaald ziet vers 12 er dan als volgt uit:

Met deze vertaling wordt tevens duidelijk wie de ontvangers zijn van de genade en glorie van de Heer. Dat zijn niet de door de vertalers van de NBV ingevoegde ‘ons’, maar dat zijn zij die ‘zonder dwalen hun weg gaan’.

Psalm 84:12 Want God, de Heer, is een zoon en een schild.
Zijn weldaden weigert hij niet,
maar de Heer schenkt genade en glorie
aan wie zonder dwalen hun weg gaan.

Conclusie

Een deel van de literaire kritiek van Goedegebuure op de Psalmen in de Nieuwe Bijbelvertaling kan worden ondervangen door te profiteren van nieuwe taalkundige inzichten, zoals die bijvoorbeeld in het commentaar van Booij te vinden zijn. Het eerste voorbeeld, Psalm 84:4, laat zien dat deze taalkundige inzichten leiden tot een beter begrip van de tekst. En daarmee wordt een solide basis geboden om tot een andere weergave van de tekst te komen.

Het tweede voorbeeld, Psalm 84:11, geeft blijk van het feit dat taalkundige inzichten op gespannen voet kunnen staan met literaire criteria, zoals het door Booij aangedragen verschijnsel versritme. In een taalkundige visie hoort bij trouw aan de brontekst echter nadrukkelijk een taalkundige component, die voorrang verdient boven de literaire. Binnen de marges van de taalkunde kunnen literaire overwegingen echter een vooraanstaande plek innemen.

Dat taalkundige en literaire criteria ook samen op kunnen trekken, komt naar voren in het derde voorbeeld, Psalm 84:12. Uit dit laatste voorbeeld blijkt dat taalkundige inzichten van belang zijn om grip te krijgen op een literair verschijnsel als parallelie. In de toelichting bij de Psalmen in de Nieuwe Bijbelvertaling wordt benadrukt dat in poëzie van dit verschijnsel op heel verschillende manieren gebruik wordt gemaakt: 'In de meeste gevallen is de parallelie echter niet zo volkomen en worden er allerlei variaties op dit principe toegepast.'¹¹ Inzicht in de aanwezige taalkundige signalen is daarom van betekenis voor het verstaan van de manier waarop het literaire verschijnsel parallelie wordt ingezet. Met deze drie aan Psalm 84 in de Nieuwe Bijbelvertaling ontleende voorbeelden wordt zichtbaar dat voor het vertalen van bijbels-Hebreeuwse poëzie aandacht voor de taalkundige kant van groot belang is.

Drs. R.H. Oosting bereidt aan de Vrije Universiteit een proefschrift voor over de rol van Sion / Jeruzalem in Jesaja 40-55 vanuit taalkundig perspectief. In dat kader heeft hij met steun van de Haak Bastiaanse-Kuneman Stichting onderzoek gedaan naar de rol van Sion in Psalm 84.

Noten

1. Jaap Goedegebuure in *Trouw*, p. 14.
2. *Werk in uitvoering* 2, p. 171-174.
3. Zie Mulder in *The Priestly Code and Seven other Studies* (OTS 15), p. 240-241. Het argument dat door Booij wordt aangedragen is dat een nest door vogels niet wordt 'gevonden', maar gebouwd (zie Booij, p. 37).
4. Zie Booij, p. 37.
5. Zie Booij, p. 43, noot 23.
6. Psalm 107:4 wordt door Booij niet genoemd. Booij wijkt bij de vertaling van dit vers af van de indeling in de massoretische tekst (zie Booij, p. 268).
7. Zie Prinsloo, p. 192-193.
8. Zie Booij, p. 41.
9. Het feit dat in Psalm 84:11 sprake is van enkelvoud (dag) en meervoud (dagen) vormt voor het Hebreeuws geen bezwaar. Vergelijk bijvoorbeeld Jozua 23:10: 'Een enig man onder u zal er duizend [mannen] jagen' (*Statenvertaling*).
10. Vergelijk J. Ridderbos: 'Hij acht een dag, in die voorhoven Gods doorgebracht, uitnemender dan duizend [andere].' (Ridderbos, p. 343).
11. Zie *Werk in uitvoering* 2, p. 174.

Literatuur

- Werk in uitvoering* 2, Haarlem / 's-Hertogenbosch 2000.
- Th. Booij, *Psalmen, deel III* [81-110] (De Prediking van het Oude Testament), Nijkerk 1994.
- J. Goedegebuure, 'Niet vrij van kerk en tale Kanaäns', *Trouw* (31/10/2000), p. 14.
- M.J. Mulder, 'Huibert Duifhuis (1531-1581) et l'exégèse du Psaume LXXXIV 4', in: *The Priestly Code and Seven other Studies* (OTS 15), Leiden 1969, p. 227-250.
- W.S. Prinsloo, 'Psalm 84: "n Dag in U voorhowe... (?)', *In die Skriflig* 28 (1994), p. 179-197.
- J. Ridderbos, *De Psalmen, deel II* [42-106] (Commentaar op het Oude Testament), Kampen 1958.

Vertalers en begeleidingscommissie van de Nieuwe Bijbelvertaling tijdens een gezamenlijke vergadering in Haarlem (2000)

Foto: Sandra Haverman/NBG

Kort Nieuws

Filter

Het vertaalblad *Filter* besteedt in de editie van september/oktober 2003 aandacht aan bijbelvertalen. Dit nummer (96 pagina's) is gratis te bestellen door lezers van *Met Andere Woorden*. Vul dan de bijgaande antwoordkaart in. Een greep uit de artikelen:

- Arnon Grunberg
Hotelbijbels, betrouwen en Alphen a/d Rijn
 - Irene E. Zwiep
'En zij lazen in het boek, in de wet Gods, duidelijk'. Over de vroegste rabbijnse bijbelvertalingen
 - Sijbolt Noorda
De zaadstorting van Sara
 - Tamara Mewe
De vertaler als duivelskunstenaar
 - Arend Jan Bolhuis
Zeven keer een hooglied
 - Paul Gillaerts
De kanunnik van Sint-Maartensdal. Bijbelvertalen in de zestiende eeuw.
- En ook nog Tom van Deel, Anne Jaap van den Berg, Henri Bloemen, Raymond Van den Broeck, Ton Naaijken en Lourens de Vries.

Symposium 'Bijbelvertalen'

Op 24 oktober a.s. is er een symposium aan de Lessius Hogeschool te Antwerpen. De titel is 'De bijbel, een brok (te vertalen) literatuur'. De organisatie is in handen van de Lessius Hogeschool en het Nederlands Bijbelgenootschap zal een bijdrage leveren. U kunt voor meer informatie contact opnemen met het NBG, tel. (023) 514 61 59 (programmabureau NBV) en info@bijbelgenootschap.nl. Of kijk op www.lessius-ho.be.

Alvernaconferentie

De Raad voor Contact en Overleg betreffende de Bijbel (RCOB) organiseert opnieuw een Alvernaconferentie op 27 oktober a.s. in Soesterberg. Titel van deze bijeenkomst is 'De Bijbel in een nieuwe vertaling: kansen voor de kerken.' Centraal staat het werk aan de Nieuwe Bijbelvertaling, die eind 2004 gepubliceerd zal worden. In het ochtendprogramma vinden lezingen plaats door onder anderen dr. Sijbolt Noorda (voorzitter begeleidingscommissie NBV),

dr. Bas Plaisier (secretaris triosynode SOW-kerken) en mgr. drs. A.L.M. Hurkmans (bisschop van Den Bosch en referent voor liturgie en bijbel namens de bisschoppenconferentie). 's Middags hebben deelnemers gelegenheid om in workshops van gedachten te wisselen.

De conferentie is bedoeld voor de leden van de RCOB maar ook voor andere kerken en kerkelijke organisaties die willen nadenken over het gebruik van de NBV. Meer informatie en opgave bij het projectbureau NBV (zie adresgegevens in colofon) of via info@bijbelgenootschap.nl. Of bezoek www.rcob.nl en www.bijbelgenootschap.nl.

Bijbelzondag 2004

Waardevolle woorden. Dat is het thema van de Bijbelzondag die op 25 januari 2004 in veel kerken en gemeenten zal worden gevierd. Op deze zondag staan twee bijbelgedeelten centraal: Lucas 4:14-21 en Nehemia 7:72b-8:10. In beide gedeelten lezen we iets over het doorgeven van waardevolle woorden.

Het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) heeft voor de Bijbelzondag materiaal ontwikkeld: een brochure voor predikanten en voorgangers met daarin toelichting op de teksten, liturgiesuggestie, en een inlegvel met een verhaal en opdrachten voor kinderen. Verder is er een gemeentefolder met daarin de genoemde teksten in de Nieuwe Bijbelvertaling. Preekschetsen zijn te vinden op de site van het NBG: www.bijbelgenootschap.nl en op de site van de Raad voor Contact en Overleg betreffende de Bijbel (RCOB), www.rcob.nl.

Op de Bijbelzondag wordt ook aandacht gevraagd voor het bijbelwerk wereldwijd. Het NBG vraagt de kerken en gemeenten om te collecteren voor een bijbelproject in Ghana. Informatie hierover is te vinden in de brochure en de gemeentefolder.

Sinds 1977 wordt de 'Nationale Bijbelzondag' georganiseerd, eerst tweejaarlijks, maar inmiddels altijd op de laatste zondag van januari, die wordt voorafgegaan door de (oecumenische) 'Gededsweek voor de Eenheid'. Tot nu toe was vooral de RCOB initiatiefnemer; dit jaar neemt het NBG het voortouw. Alle materialen voor de Bijbelzondag zijn aan te vragen via de helpdesk van het NBG, telefoon (023) 514 61 61, e-mail: venv@bijbelgenootschap.nl